Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Aralık 2017
Yıl 10, Sayı XXXII, ss. 747-775.

Journal of History School (JOHS)
December 2017
Year 10, Issue XXXII, pp. 747-775.

DOI No: http://dx.doi.org/10.14225/Joh1173

Geliş Tarihi: 05.12.2017 Kabul Tarihi: 06.12.2017

EGE KRONOLOJİSİ ÜZERİNE: MÖ 12.-11. YÜZYIL

Sevilay Zeynep YILDIZ[*]

Öz

Kıta Yunanistan "Helladik" kronoloji sistemine göre GH III A2/B1 evresinde kurulan Tunç Çağı deniz aşırı ticaret ve "yazılı bürokrasi" dönemi[1], GH III B2 başlangıcıyla doğal veya yapay felaketler sonucu düşüş yaşamıştır. "Miken Saraylar Sistemi" (MÖ 1300-1200) çökmüştür[2]. Geç Hellas III C evresinde (MÖ 12. -11. yüzyıl) ise yazının ortadan kaybolması ile Ege dünyasında yazılı diplomatik ilişkiler son bulmuş, "çöküş dönemi" olarak tanımlanan "Saraylar Sonrası Dönem" başlamıştır[3]. Öncenden düşünülenin aksine "Karanlık Çağ" olarak adlandırılan dönem yeniden tanımlanmış, "Saraylar Sonrası Dönem" Kıta Yunanistan'da Lefkandi, Korakou, Tiryns ve Mykenai'de yerleşimlerin devam ettiği anlaşılmıştır[4]. Bu çalışma içerisinde Ege dünyasında, Geç Hellas III C, Geç Tunç Çağı sonu ve Erken Demir Çağı başlangıcının tanımlanması ve kronoloji çalışmaları kapsamında stratigrafi veren Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu mezar ve yerleşimlerin seramik buluntularına dayalı yapılan çalışmalar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Geç Hellas III C, Ege, Geç Tunç Çağı, Erken Demir Çağı, Kronoloji, Seramik*.

---

[*] Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Arkeoloji Bölümü.

[1] French 2014: 240.

[2] Mountjoy 2001: 22; French 2014: 240; Vlachopoulos ve Georgiadis 2014: 388; Knapp ve Manning 2016.

[3] French 2014: 240.

[4] Mountjoy 2001: 21-22.

Sevilay Zeynep Yıldız

On The Aegean Chronology: 12th-11th Centuries BC

Abstract

Based on the "Helladic" chronology system of Greek Mainland, Bronze Age maritime trade and the "written bureaucracy" period, which were founded the Late Hellas III A2/B1 phase, were weakened with the beginning of LH III B2 as consequences of natural or man-made factors. The "Mycenaean Palatial System" (1300-1200 BC) was collapsed. By the disappearance of script in the Late Helladic III C phase (12th – 11th centuries BC), the written diplomatic relations were ended, and the "Post-palatial period" in the Aegean world began. It is obvious that human-occupation continued in Lefkandi, Korakou, Tiryns, and Mycenae in the Greek Mainland in the "Post-palatial period" contrary to previous assumptions, the so-called "Dark Age" has been re-defined. This study will be include studies based on ceramics in the Greek Mainland and Western Anatolian settlements and necropolis have yielded stratified material within the scope of the chronological studies and, GH IIIC, definition of the end of the Late Bronze Age and beginning of the Early Iron Age.

Keywords: *Late Hellas III C, Aegean, Late Bronze Age, Early Iron Age, Chronology, Ceramic*.

Giriş

MÖ 1200 sonrası, GH III C döneminde, yazı sistemlerinin kullanılmaması ile birlikte dönemin sosyo-politik atmosferinin canlandırılması zorlaşmıştır. Araştırmacılar, GH III C dönemi boyunca Ege coğrafyasında ithal ve yerel üretim Miken seramiği üzerinden dönemin kültürlerini tanımlamaya çalışmışlardır. Araştırmalar sonucunda, GH III C Miken seramiği üzerine fenomenleşen "Miken *Koine*"[5] "Doğu Ege *Koine*" olarak tanımlanan ortak Miken seramik geleneğinin oluştuğu kabul edilir[6]. Diğer taraftan bir *koine* olmadığı daha ziyade bölgesel farklı üretimlerin varlığı ileri sürülür[7]. Kısaca, materyal kültür bağlamında en iyi korunan seramikler üzerinden dönemin politik ve ekonomik koşullarına ve kültürel değişimlerine ulaşmak istenmektedir.

Bu çalışma içerisinde Geç Hellas III C ve Erken Demir Çağı başlangıcında kesin ve rölatif kronolojinin kurulumu ve sorunsallarına yer verilecektir. Ayrıca Ege coğrafyasına yayılan GH III C Miken seramikleri

[5] Desborough 1964: 228.
[6] Mountjoy 1998.
[7] Vlachopoulos ve Georgiadis 2014.

aracılığı ile yaşanan kültürel, sosyal değişimler açıklanabilir mi? Eğer kültürel değişim varsa geçişin birdenbire mi yoksa belirli bir süreç içerisinde mi gerçekleştiği anlaşılmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın temel sorunsalı ise bilimsel tanımlayıcı malzemelerin stratigrafik buluntu içerisinde değişim ve gelişimini sunan merkezlerin kısıtlı olmasıdır. Bu bağlamda Kıta Yunanistan, Euboea'da Geç Tunç, MÖ 12-11. yüzyıl, yerleşimi (Xeropolis) Lefkandi[8] ve Attika, Perati mezarlığından[9] boya bezemeli Miken seramikleri, GH III C dönemi seramiğinin bezeme ve tipolojik değişimini sunmaktadır. Ayrıca Kıta Yunanistan, Mykenai Granary/Ambar yapısı zemininde tespit edilen tahribat tabakası buluntuları, Mykenai Akropolünde stratigrafik gelişim veren buluntular[10] ve Yakın Doğu Geç Tunç Çağı merkezlerinde (Ugarit, Beith Shean'da) saptanan Miken seramikleri de konu kapsamında belirleyici rol oynamıştır[11].

Batı Anadolu merkezleri Panaztepe, Liman Tepe, Bademgediği Tepe; Güneybatı Anadolu'da Iasos, Miletos, Çine-Tepecik Höyük yerleşimleri ile Müsgebi, Değirmentepe, Çömlekçi ve Pilavtepe mezarları hem GH III C dönemi Miken seramiği gelişimi, hem de bölgesel seramik üretimi bağlamında veri sunmaktadır.

Geç Hellas III C Özelinde Kronolojik Çalışmalar

Tunç Çağı Ege kronolojisi, Girit Minos kültürüne dayandırılarak Evans tarafından "olgunlaşma" ve "çöküş" olarak kurulmuş ardından Wace ve Blegen tarafından "Helladik" kronoloji Minos etkisinde geliştirilmiştir[12].

Kesin Kronoloji

Miken seramiği kesin kronoloji kurulumu ilk olarak Mısır ve Yakın Doğu kontekstlerinde tarihlenebilen seramik buluntuları ile gerçekleştirilmiştir[13]. Özellikle Mısır Yeni Krallık/18-19. Sülaleler Dönemi başlangıcı (MÖ 1550) ile eşleştirme yapılmıştır[14]. Geç Tunç Çağı başlangıcı (GH I/II A) Mısır firavunu III. Tuthmosis dönemi ile eşleştirilerek yaklaşık

[8] Popham, Evely, Sackett 2006.
[9] Mountjoy 1986: 134.
[10] Mountjoy 1986: 134; French 2007: 175-180; 2009: 151.
[11] Yasur-Landau 2003.
[12] Geç Hellas kronolojisi üzerine ilk çalışma Furtwängler ve Löschcke'nin son evre Miken seramiğini (GH) "Dördüncü Stil" olarak tanımlamalarıdır (Furumark 1972: 17-18; Dickinson 1994: 2-3, 9).
[13] Mountjoy 2001: 21.
[14] Geç Hellas II A –III B dönemlerinin Mısır'da karşılığı vardır (Günel 1999: 130).

MÖ 1510/1500 tarihi önerilmiş ve sonuçta MÖ 16. yüzyılda çağın başladığı kabul edilmiştir[15]. GH II B evresi, Mısır Kahun, Maket mezarı ile III. Tuthmosis dönemi sonrasında bir zaman aralığına; GH III A1 evresi, Knossos'da III. Amenophis'e ait skarabe ile MÖ 1400-1360 zaman aralığına; GH III A2 evresi Tel el Amarna'da IV. Amenophis dönemine tarihlenen Miken seramiklerinin yer aldığı deposit ile MÖ 1360-1300 tarih aralığına; GH III B dönemi, II. Ramses skarabesi ve bir Miken üzengi kulplu kap ile MÖ 1279-1213 aralığına tarihlenmiştir[16]. GH III B dönemi yaklaşık 1300'te başlatılmıştır[17]. Levant yerleşimi Beith Shean kontekstinde bulunan üzengi kulplu kaplar ve GH III C Orta evresi için Mısır firavunu VI. Ramses dönemi ile kurulan eşleşme bu dönemin MÖ 1100-1050'de sonlandığını göstermektedir[18]. Bu tarihlendirme ile Geç Hellas seramiği için kesin kronoloji son bulmuştur[19].

A. Yasur-Landou, GH III B'den III C'ye geçiş aşaması için kısıtlı olsa da kesin kronoloji için kullanılabilecek veriler ortaya koymaya çalışmıştır[20]. Kuzey Suriye'de yer alan liman kenti Ugarit/ Ras Shamra'nın tahribatıyla ya da kentin hemen yıkımı sonrası ile eşleştirilen GH III C seramiği için önerilen MÖ 1194/90-1186/85 tarih aralığı *terminus post quem*dir[21]. Ugarit'te bulunan kraterden yola çıkarak GH III C Orta evresinin tarihlendirilmesi için MÖ 1185 öncesinde kentin tahrip olmuş olması beklenir[22]. Beith Shean'da (IV) saptanan GH III C seramiği (Mısır 20. Sülale dönemi ile eşleşme sağlanabilir) GH III C Orta evre için MÖ 1150/40 tarihine işaret eder[23]. Güney Levant yerleşimi Megiddo buluntuları ise VI. Ramses (MÖ 1143-1136) dönemine denk tutulur ve GH III C Orta başlangıcına (MÖ 1150/1140) yerleştirmesini destekler niteliktedir[24]. Levant yerleşimlerinden Tell Ashdod, Ashkelon, ve Tell Ekron'da tespit edilen yerel üretim GH III C seramikleri, yazılı kaynaklarla eşleştirilerek firavun III. Ramses'in 8. yılına eşitlenmekte ve GH III C dönemi

[15] Mountjoy 2001: 21.
[16] Mountjoy 2001: 21.
[17] Mountjoy 2001: 21.
[18] Dickinson 1994: 21; 2006: 21.
[19] Dickinson 1994: 21.
[20] Yasur-Landau 2003.
[21] Yasur-Landau 2003: 233, 237.
[22] Yasur-Landau 2003: 233, 237.
[23] Yasur-Landau 2003: 233, 236- 238.
[24] Yasur-Landau 2003: 233, 236- 238.

için MÖ 1175 tarihi *terminus ante quem* olarak önerilmektedir[25]. Yasur-Landau, P. Warren ve V. Hankey (1989) tarafından yapılan kesin kronoloji çalışmalarına bakıldığında GH III C Erken evrenin II. Ramses dönemi içerisinde bir tarihte başlaması gerekmektedir[26]. GH III C Erken/ Orta evreye ait Ugarit kraterinin tahribat tabakasında yer alması, Levant yerleşimlerinde yerel Miken seramiğinin Erken evre özellikleri verse bile Orta evreye tarihlendirilmesi GH III C Orta evrenin MÖ 12. yüzyıl başlangıcında ortaya çıktığına işaret etmektedir[27]. GH III C dönemi için Mısır 20.-21. Sülaler dönemi önerilmiştir[28]. Ancak stilistik analizlere ihtiyaç duyulması kaçınılmazdır[29].

Iakovidis (2003b) ise P. Warren ve V. Hankey (1989) tarafından kurulan genel Tunç Çağ Ege kronolojisinde GH III C Erken evreyi MÖ 1185/1180'de başlatır ve MÖ 1100/1065'te sonlandırır[30]. Iakovidis'e göre GH III C Erken evre, III B ve III C arasında bir geçiş dönemidir ve diğer evrelere göre daha kısa sürmüştür **(Tablo 1)**[31].

Makedonya, Kastanas yerleşimi 9. tabakası ve devamında radyokarbon ve dendrokronoloji çalışmaları yapılmıştır[32]. Kesin kronoloji çalışmaları ile GH III C döneminden Protogeometrik döneme ya da bir başka deyişle (Ege) Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçiş aşaması için belirli tarihlere ulaşılmaya çalışılmıştır[33]. Ancak sonuçlar kesin kronoloji oluşturmada tek başına yeterli değildir. Bu sebeple İtalya ve Ege dünyasından malzemeler yardımıyla karşılaştırmalı rölatif kronoloji çalışmaları gerçekleştirilmiştir[34]. Kastanas 13. tabaka Karbon 14 tarihlendirmesi ile GH III C Erken için verilebilecek en erken tarih olarak MÖ 1180'e (cal.) ulaşılmıştır[35]. Submiken seramiği de barındıran Kastanas 12. tabaka, GH III C Erken dönemi için en geç MÖ 1130 (cal.) tarihini vermiştir[36]. Miken seramiği kronolojisinde Ege

[25] Yasur-Landau 2003: 233, 236- 238.
[26] Perati 1 evresindeki skarabe ile tarihlenir (Yasur-Landau 2003: 241).
[27] Yasur-Landau 2003: 241.
[28] Yasur-Landau 2003: 241.
[29] Yasur-Landau 2003: 241.
[30] Iakovidis 2003b: 249.
[31] Iakovidis 2003b: 249.
[32] Weninger ve Jung 2009.
[33] Weninger ve Jung 2009.
[34] Weninger ve Jung 2009: 389.
[35] Weninger ve Jung: 2009 389.
[36] Weninger ve Jung: 2009 389.

dünyası ile senkronizasyonu sağlanan Levant yerleşimleri Ugarit[37] ve Tell Kazel'in[38] tahribat tabakası malzemeleri içinde saptanan GH III C Miken seramiği Medinet Habu tapınağından bir yazıt ve Ugarit'ten Akkadca yazılmış bir mektup ile MÖ 1197-1175 aralığına tarihlendirilir [39]. Kastanas 13. tabakanın verdiği MÖ 1180 tarihi ile GH III C Erken için verilen tarih ile örtüşmektedir[40]. Arkeolojik buluntular, yazılı kaynaklar, dendrokronoloji ve karbon 14 verilerinin kombinasyonu sonucunda Kastanas (Makedonya), İtalya ve İsveç Rocavecciha GTÇ 2 ve Ege Submiken dönemi senkronizasyonunu yapılmıştır. Submiken döneminden Protogeometrik döneme geçiş için önerilen tarih MÖ 1070/1040 olmuştur[41]. Sonuç olarak Weninger ve Jung, geleneksel olarak geçiş aşaması için önerilen MÖ 1050 tarihini en fazla 10-20 yıl erkene çekilebilmektedir **(Tablo 2)**[42].

Ancak kesin kronoloji çalışmaları Geç Hellas III C döneminin tarihlendirilmesi açısından aydınlatıcı olmamıştır[43]. Hem yerel hem ithal GH III C seramiği Yakın Doğu kentlerinde stilistik olarak tarihlenmektedir[44]. Ayrıca yazının kullanımının ortadan kalkması ve Mısır ile Yakın Doğu verilerinin yeterli olamaması sebebiyle "Saraylar Sonrası Dönem"de Geç Hellas III C seramiğinde bölgesel stillerden yola çıkılarak stilistik tarihlendirme yapılmaktadır[45].

Rölatif Kronoloji

Geç Hellas III C dönemi kronoloji çalışmalarında en iyi veri sunan malzeme grubu seramiklerdir. Seramiğin stilistik açıdan sınıflandırılması ile stratigrafik dizilimin kesintisiz bir zamansal sıralamada kombine edilmesi

[37] Ugarit tahribatı GH III B sonundan erkendir, GH III C erken evre seramik ile Ramses III 8. yılı MÖ 1180 GH III C için en erken tarihtir; Ugarit'te bulunan bir mektupta Siptah 5. yılı MÖ 1197, 1194/93 en erken GH III C erkene verilen tarihi oluşturur (Weninger ve Jung: 2009 392-393).

[38] Tell Kazel, Ramses'in 5. yılı MÖ 1183, 1180, 1179/78 en geç tarihi verir (Weninger ve Jung 2009: 392-393).

[39] Weninger ve Jung: 2009 393.

[40] Weninger ve Jung: 2009 393.

[41] Weninger ve Jung: 2009 391-392.

[42] Weninger ve Jung'a göre SM evresi Kerameikos mezarlığının önerdiği gibi kısa bir evre değil düşünüldüğünden daha uzun bir evredir (Dickinson 2006: 21; Weninger ve Jung: 2009 392).

[43] MÖ 945'e kadar Mısır kronolojisi ile kesin kronoloji eşleşmesi yapılamıyor (Mountjoy 2001: 21).

[44] Mountjoy 2001: 21.

[45] Yasur-Landau 2003: 233.

sonucu rölatif kronoloji oluşturulur[46]. Rölatif kronoloji çalışmalarında bir yerleşimin seramikleri malzeme, teknik, bezeme ve kap tiplerine göre sınıflandırılır. Ardından seramiklerin saptandıkları yapı katı ile ilişkili stratigrafik dizilimi kurulur. İstatistiki çalışmalarla gelişimi takip edilir. Son olarak elde edilen verilerle karşılaştırmalı olarak seramiğin rölatif tarihlendirilmesi önerilir.

Geç Hellas III C seramiği Miken seramik geleneği içinde GH III B seramiğinden gelişmiş olup ilk olarak M. Mackeprang tarafından Tell el Amarna'dan tanımlanmış ve GH III A, B, C olarak bölümlenmiştir[47]. Ardından Geç Hellas III C seramiği için stilistik tarihlendirme ile rölatif kronolojiyi kuran ilk isim A. Furumark'tır[48]. Miken seramiklerinin bezeme ve tipolojik değişimlerini inceleyen Mountjoy'da rölatif kronoloji çalışmalarını güncellemiştir[49].

Furumark çalışmasında Asine, Mykenai, Perati, Rhodos, Kepholannia mezar kontekstlerinde saptanan buluntulardan yola çıkarak GH III B evresini "koine" ve "sub" stillere ayırmış, Geç Hellas III C dönemini ise kendi içinde C1 (Ambar, Kapalı Stil) ve C2 (Submiken ve Geometrik Döneme Geçiş evresi) olarak bölümlemiştir[50]. Sonrasında Furumark GH III C1 evresini Erken, Orta ve Geç olarak sınıflandırmış ve GH III C2 evresinden sonra Submiken evresini yerleştirmiştir[51]. Furumark ardından GH III C 1A ile Erken evreyi ve GH III C 1B ile Orta evreyi denk tutmuştur[52]. Furumark, stilistik ve stratigrafik kronolojiyi bir arada eşleştirmek adına tekrar GH III C seramiğini Erken, Orta ve Geç evre olarak ayırmıştır[53]. Bu arada Rutter, Geç Hellas III C için tip ve bezeme odaklı Erken, Orta ve Geç alt bölümlemeleri oluşturarak kronoloji çalışmalarına katkıda bulunmuştur[54]. Furumark tarafından stilistik inceleme ile oluşturulan kronoloji yeni kazı verileriyle artık güncelliğini yitirmiştir. Ruppenstein, yayınında Furumark'ın stilistik çalışmasına eleştirel yaklaşmış ve Furumark'ın kap üzerindeki boya bezemeleri ile kabın tüm kompozisyonunu incelemek yerine tek tek motifleri inceleyip

[46] Furumark 1972; Dickinson 1994: 16-17.
[47] Iakovidis 2003b: 247.
[48] Furumark 1972.
[49] Mountjoy 1986.
[50] Furumark 1972: 28-38, 101-102; Iakovidis 2003b: 247.
[51] Mountjoy 1986: 134.
[52] Mountjoy 1986: 7.
[53] Iakovidis 2003b: 247.
[54] Mountjoy 1986: 134, 155.

sınıflandırmasını eleştirmiştir[55]. Ruppenstein stil kritiği ile yapılan tarihlendirmelerin bölgesel seviyede kontekste bağlı olarak hızlı değişim gösteren kap formlarının da göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekmektedir[56].

Bu çalışmada ağırlıklı olarak Mountjoy tarafından revize edilmiş kronoloji kullanılacaktır **(Tablo 3)**. Miken seramiği temelde Geç Hellas I, II, III olarak bölümlenmiş ve her bir evre kendi içinde tekrar alt gruplara ayrılmış ve bir önceki evreden gelişmiştir. GH III C için genel kabul gören GH III C Erken, Orta ve Geç evre bölümlenmesidir[57]. Mountjoy'a göre GH III C Erken evresi öncesinde GH III B2/GH III C Erken evresini yerleştirerek bir geçiş evresi eklemiştir. Bu görüşe Iakovodis ve Rutter'de katılmıştır[58]. Miken seramiğinde bölgeler arası farklılıkların dönem boyunca artması GH III C seramiğinin stilistik kronoloji çalışmalarını zorlaştırmıştır. Standartlaşmanın görülmemesi nedeniyle bölgesel kronolojilerin kurulması gerektirmektedir.

Stilistik tarihlendirme ile G H III C seramiği kendi içinde de evrelere ayrılmıştır[59]. Özellikle Lefkandi yerleşimi ve Perati mezarlık buluntuları ile bu dönem Miken seramiğinin özellikleri açıklanabilmektedir. Kıta Yunanistan, Euboea, (Xeropolis) Lefkandi'de GH III C yerleşim alanının doğusunda birbiri ardına gelen mimari üç ana evrenin (1-3) mimari düzenlemesi ve seramiklerinde fark edilen stilistik değişimler kendi içinde alt evrelere ayrılmıştır[60]. Yerleşim Geç Hellas Erken, Orta ve Geç bölümlenmesinde oldukça zengin stratigrafik veriler sunmuştur[61]. Lefkandi-1: İki yapı katından oluşur, 1a yapı katı malzemesi GH III B döneminden kalan özellikler sergilemektedir; 1b yapı katında saptanan tahribat tabakasından ele geçen tam veya tama yakın kaplar tarihlemede belirleyici rol oynamıştır[62]. Karbon 14 tarihlendirmesi yapılan tahribat tabakası Geç Hellas III C Erken evresi için oldukça geniş bir tarih aralığı (MÖ 1410-1230) verir[63]. Lefkandi-2a yapı

[55] Ruppenstein 2003:186.
[56] Ruppenstein 2003:184, 186-188.
[57] Mountjoy 2001: 21.
[58] Iakovidis 2003b: 249; Rutter 2003: 249.
[59] Mountjoy 1986.
[60] Popham, Evely, Sackett 2006:1; Sherratt 2006: 304.
[61] Popham, Evely, Sackett 2006:1; Sherratt 2006: 304.
[62] Depolama kapları, derin kâseler, çizgisel motifler yaygındır (Popham, Evely, Sackett 2006: 8, 16,23).
[63] Dickinson 2006: 20.

katında 1b malzemesinin devamlılığı görülür[64]. Lefkandi-1b'den ayrılan 2a tahribat tabakası zengin bezemeli Figürlü Stil'de kaplar (krater örnekleri) ile Geç Hellas III C dönemi seramiğinin Erken'den Olgun Stil'e geçişini yeni kap repertuvarı ile temsil etmektedir[65]. Geç Tunç Çağı yerleşimini temsil eden Lefkandi-3 yapı katı ise sınırlı sayıda kap tipleri ve bezeme kullanımı dikkat çeker[66]. Ayrıca bu yapı katı "Beyaz mal" grubu olarak bilinen Miken el yapımı kaba seramik grubu ile ön plana çıkmaktadır[67].

Kıta Yunanistan, Attika kıyısında yer alan 219 mezardan oluşan 3 evreli Perati (1-3) mezarlığı çeşitli ölü hediyeleri (Mısır firavunlarına ait skarabeler) ile GH III C dönemi Miken seramiği için tarihlendirici veriler sunmaktadır **(Tablo 4)**[68]. GH III B seramiği özellikleri barındırsa da yerel ve ithal bezemeli GH III C seramiği bu mezarlığa hâkimdir[69]. GH III C seramik kap repertuvarında yaygın görülen kap formu, üzengi kulp kaplar bu mezarlıkta toplam 362 adetle en baskın tipi oluşturmaktadır; bardak, testi ve skyphoslar (derin kâseler) ise bu mezarlıkta yaygın görülen diğer kap tipleridir[70]. GH III C Erken evreye tarihlendirilen Perati-1'de görülen kap formlarının küreselleştiği, metop ve çiçeklerle bezendiği; Perati-2 GH III C Orta evrede ise Mykenai ve Lefkandi ile paralel olup Erken evrenin küresel kap formların ovalleştiği gözlemlenir; GH III C Geç evreye tarihlenen Perati-3 evresinde ise kap formlarında Orta evrede başlayan yonca ağızlı kaplar burada konik, çizgisel boya bezenmenin yaygın görüldüğü formlara dönüşür ve karından kulplu amphora ile stamnoskoi formları kap repertuvarına eklenir[71].

Geç Hellas III C Dönemi Seramiği, Genel Özellikleri

Kıta Yunanistan, Ege Adaları, Batı Anadolu yerleşim ve mezarlarında saptanan ithal ve yerel Miken boya bezemeli GH III C seramiğinin genel özellikleri belirlenmiştir.

[64] Mountjoy 2007: 222-223.
[65] Mountjoy 2007: 222-223.
[66] Popham, Evely, Sackett 2006: 1; Sherratt 2006: 303, 306.
[67] Popham, Evely, Sackett 2006: 1; Sherratt 2006: 303, 306.
[68] 219 mezardan 60'ı soyulmuştur (Iakovadis 2003: 125).
[69] Iakovidis 2003a: 125.
[70] Iakovidis 2003a: 125.
[71] Iakovidis 2003a: 128-129.

Erken Evre

GH III C Erken evre, Lefkandi 1a-1b yapı katları, Mykenai Akropolü alanı ve Perati-1 mezarlığı buluntuları ile tanımlanır[72]. Lefkandi'de en iyi belgelenen seviye olan tahribat tabakası ile ilişkili 1b evresi 1a özellikleri gösterse de 1a evresinde görülen bazı kap tiplerinin 1b evresinde görülmemesi ve bezemede gözlemlenen farklılıklar ile Mountjoy tarafından GH III C Orta evresi olarak yorumlanmış ve Schofield tarafından desteklenmiştir[73]. GH III B dönemi seramik tiplerinin kullanımı devam eder[74]. Ancak Kıta Yunanistan dışında Ege dünyasında yerel üretim Miken seramiğinde artış gözlemlenir[75]. "Doğu Ege" Miken seramiği olarak adlandırılan GH III B döneminden G III C dönemine geçişte Batı Anadolu ve adalarda özellikle Kos ve Rodos'ta GH III A döneminden itibaren görülen yerel stiller hâkimdir, amphoroid krater bu geçiş evresinde Doğu Ege'de ortaya çıkan kap formudur **(Figür 1a-c)**[76]. GH III C erken evrede ise "Doğu Ege *koine*" olarak adlandırılan homojen, kendine özgü bezemeye sahip Miken seramiğinin Batı Anadolu'da ortaya çıktığı anlaşılır[77]. Geniş bölgelere dağılan Miken seramiğinde benzerlikler de izlenir[78]. Kap bezemesinde çizgisel bezeme, tek renkli kaplar özellikle derin kâseler, omurgalı/keskin profilli kaplar sıklıkla görülen kap formlarını oluşturur[79].

Orta Evre

Mykenai (XIa-b) Ambar yapısı, Lefkandi (1b-2a), Perati-2 mezarlığı ve Asine Mezar 5 buluntuları Miken seramiğinde artık karakteristik tip ve stillerin ön plana çıktığına işaret eder[80]. Erken evreden itibaren görülen kap

[72] Mountjoy 2001: 90; 2007: 221.

[73] Lefkandi-1a evresinde görülen monokrom keskin profilli/ omurgalı "carinated" yüksek kulplu kaplar 1b evresinde görülmez, 1b evresinde bant bezemeli kaplar, derin kâseler yaygındır, konik kraterler ise 1a evresinde yaygın görülür (Schofield 2007: 301-302).

[74] Üzengi kulplu kaplar, konik kaplar, köşeli/ omurgalı kaplar, derin kâseler küresel form sergiler (Mountjoy 1986: 134; 2001: 23, 90; Iakovidis 2003b: 247-248; Popham, Schofield, Sherratt 2006: 230).

[75] Mountjoy 1986: 134; 2001: 23, 90; Iakovidis 2003b: 247-248; Popham, Schofield, Sherratt 2006: 230.

[76] Miletos Değirmentepe'de örneklenmiştir; Ayrıca kaideli uzun bardaklar ve kaideli kalathos Doğu Ege Miken seramiğinde yaygındır (Mountjoy 1998: 43, 55-56 Fig.11).

[77] Mountjoy 1998: 53-54.

[78] Dickinson 2006: 13.

[79] Mountjoy 1986:135; Popham, Schofield, Sherratt 2006: 137-138; Sherratt 2006: 305-306.

[80] Lefkandi 2a-b evresine verilen Orta evre Mountjoy incelemeleri sonucu 1bve 2a'nın Orta evre olduğu anlaşılır (Mountjoy 1986: 155; 2001: 97; Mountjoy 2007: 221-222; Schofield 2007: 301).

tipleri ve bezeme (bant bezeme, çizgisel, anti-tetik motif bezemeler) özellikleri devam etse de figürlü, zengin detaylandırılmış bezemelerle süslü kap üreten yerel okullar ortaya çıkmıştır[81]. Kıta Yunanistan ve adalarda görülen Miken seramikleri arasında farklılıklar belirginleşmiştir[82].

Lefkandi-1b evresi ile, ağız kenarı bant bezemeli derin kâselerde çizgisel bezemeler gözlemlenir[83]. Bu evrede Lefkandi-2a evresinde 1b evresinin devamlılığı dışında takip edilen kap tipolojisine göre yonca ağızlı kaplar, tepsi, karından kulplu kâseler; Asine Mezar 5 buluntuları ile karından kuplu amphora, omurgalı konik kaplar GH III C dönemi kap repertuvarına eklenir[84]. Lefkandi-2a'dan takip edilen beyaz boyama "Beyaz mal" grubu bu evrenin yeniliği olarak tanımlanmaktadır[85].

Desborough tarafından Ege dünyası için ilk olarak adlandırılan "Miken Koine"si[86] terimi artık geçerliliğini yitirse de GH III C Orta evrede On İki Adalar, Miletos, Naxos ve Perati için kullanılmaktadır[87]. Mountjoy ise bu terimin asıl karşılığının yaygın, ortak kap tipolojisi ve bezemesine sahip Miken seramiği barındıran "Doğu Ege *Koine*"si ile Batı Anadolu GH III C Erken ve Orta Miken seramiğini gruplandırmasında kullanmıştır[88]. "Doğu Ege *Koine*"si içerisinde bu evrede yaygın olan Figürlü Stil, dalgalı bezemenin de hâkim olduğu yerel özellikleri ile yaygınlaşır[89]. Mountjoy, "Aşağı Arayüz" olarak adlandırdığı Rodos, Güneybatı Anadolu Ege *Koine*sinin akültürasyon ile üretilmiş olan *hybrid* yerel Miken seramiğinin üzerinde durmuştur [90].

[81] Closed/Kapalı Stil Argolis Bölgesi'nde görülen minyatür stildir; Figürlü Stil Peloponnes, Kıta Yunanistan merkez, Ege adalarında; üzengi kulplu kaplarda Ahtapot Stil Adalarda; Kapalı Stil'e benzeyen kap boyutlarının daha büyük olduğu Pleonastik stil, basit formlarda çizgisel bezemenin hâkim olduğu stildir; Mykenai'de Ambar yapısı zemininde saptanan seramiklerden adını alan Ambar Stil de bu ekoller arasındadır (Mountjoy 1986: 155-156; 2001: 98-99; Mountjoy 2007: 223).

[82] Mountjoy 1986: 155-156; 2001: 98-99; Mountjoy 2007: 223.

[83] Popham, Schofield, Sherratt 2006: 181, 186-188.

[84] Mountjoy 1986:155; 2001: 97; 2007: 221; Iakovidis 2003b: 248; Popham, Schofield, Sherratt 2006: 151; Schofield 2007: 304.

[85] Popham, Schofield, Sherratt 2006, 151, 157; Schofield 2007: 302.

[86] Desborough 1964: 228.

[87] Ahtapot stilinde üzengi kulplu kaplar "koine"nin temsilcisidir (Mountjoy 1998: 53; 2001: 100-101).

[88] Mountjoy 1998: 53-54.

[89] Özellikle Kos, Chios ve Miletos'da; ayrıca Mountjoy'a göre dalgalı bezeme Minos etkili bir Anadolu bezemesidir (Mountjoy 1998: 54-56; 2014: 40, 68).

[90] Mountjoy 1998.

Bölgesel farklılıklar gözlendiği açıktır. Örneğin, Kıta Yunanistan'da lekythos popülerken Girit Adası'nda üzengi kulplu kaplar yaygındır; Doğu Ege'de ise Kıta Yunanistan'da görülmeyen Figürlü Stil'de kaplar yaygındır; "Doğu Ege *Koine"*sinde Octopus/Ahtapot Stil görülmezken bu bölgeye dâhil olan Rodos mezarlarında yer alır[91]. Hatta Kıta Yunanistan içerisinde Lefkandi, Mykenai ve Tiryns'te dâhil yerel farklılıklar görülür[92].

Geç Evre

Mykenai-X, XI banyo mezarı "bath grave", Pithos gömü, Lefkandi-2b-3 yerleşimi, Perati-3 mezarı Miken boya bezemeli seramikleri ile tanımlanmaktadır[93]. Mountjoy, Lefkandi seramik gelişimini incelediğinde Lefkandi özelinde önceden Orta evreye verilen 2b evresinin GH III C Geç evresinin başladığını ve 3. evrede de devam ettiğini belirtmiştir[94]. Lefkandi kazısı Mountjoy'u desteklemektedir. Örneğin 2b evresinde GH III C Orta için karakteristik Pictorial/ Figürlü Stil kraterlerin bu evrede sayıca azaldığı gözlenmektedir[95].

Miken seramiğinde GH III C boyunca gözlemlenen yerel farklılıklar bu evrede artar. Seramik bezemesinde Orta evrede görülen zengin bezemeler yerini basit çizgisel boyalı ve tek renkli seramiklere bırakır ve üretim kalitesinde düşüş gözlemlenir[96]. Sınırlı sayıda kap tipolojisinde halka kaideler, kraterler, boyundan kulplu amphoralar yaygındır[97]. Bezeme özelliğine paralel Orta evreden basit bezemeli Ambar Stil devam eder[98]. Açık kapların monokrom olduğu görülmektedir[99]. Bezemede spiraller ve püsküller, dalgalı bezemeler yaygındır[100]. Dönemin sonunda metal buluntu ve mezar tipolojisinde de farklılıklar başlar, yavaş yavaş Erken Demir Çağ veya öncesi Submiken evre özellikleri kendini göstermektedir[101]. Lefkandi-2 evresinden itibaren görülmeye başlayan ve Mykenai, Argolis ve Asine'de de görülen "Beyaz Mal" grubunda özellikle büyük boyutlu kaplarda artış, yaygınlaşma

[91] Mountjoy 1998: 55-56, 60; 2001: 223.
[92] Mountjoy 2001: 26; 2007: 222.
[93] Mountjoy 1986: 181; 2001: 28.
[94] Mountjoy 2001: 221; 2009: 289.
[95] Popham, Schofield, Sherratt 2006: 166, 172.
[96] Mountjoy 2001: 26; Iakovidis 2003b: 247; Dickinson 2006: 13.
[97] Mountjoy 1986: 181; Iakovidis 2003b: 248.
[98] Mountjoy 2001: 26.
[99] Iakovidis 2003b: 248.
[100] Mountjoy 2001: 109-110.
[101] Mountjoy 2001: 29.

gözlemlenir[102]. "Doğu Ege *Koine*"si ise boya bezemeli kraterler ile temsil edilir[103].

Batı ve Güneybatı Anadolu Merkezleri ile Ege Adaları

Genel olarak, Batı ve Güneybatı Anadolu merkezleri ile Ege adalarında GH III C'de ithal Miken seramiğinde azalma, yerel üretim Miken seramiğinde artış gözlemlenir. Ege adalarından Rodos, Ialysos ve Kos, Seraglio zengin mezar buluntuları ile GH III B'den C'ye geçiş, G H III C Erken ve Orta evre malzemesine sahiptir[104]. Batı ve Güneybatı Anadolu özelinde ise Müsgebi, Değirmentepe, Çömlekçi, Pedasa[105] ve Pilavtepe mezarları GH III C malzemesi sunmuştur[106]. Geçiş evresinde ve GH III C Erken'de bir devamlılık izlenmektedir[107]. Batı ve Güneybatı Anadolu'da GH III C Erken ve Orta evrede "Doğu Ege *Koine*"si Mountjoy tarafından tanımlanır[108]. Bu durum Rodos'ta artık izlenmez, Ada kendine özgü stile sahiptir[109]. Rodos GH III C Erken ve Orta Evrede bezeme stili açısından Girit Adası ile benzerlikler sergilenmektedir[110]. Güneybatı Anadolu GH III C Iasos[111], Miletos[112] yerleşimleri ile Müsgebi, Değirmentepe[113], Çömlekçi[114] mezarları Ege adalarından farklı özellikler ve Kıta Yunanistan bağlantısı vermektedir. Kısacası Adalar ile kıyı Batı Anadolu arasında homojenlik yoktur[115]. Miken seramiklerinin Batı Anadolu'daki varlığını Kıta Yunanistan veya adalardan gelen insanlara, "göç teorisi"ne bağlayan geleneksel yaklaşımın aksine

[102] Mountjoy 2001; Popham, Schofield, Sherratt 2006: 175; Sherratt 2006: 303.
[103] Mountjoy 2009: 291.
[104] Mountjoy 1998: 53; Benzi 2013: 510, 512,514-515, 519, 521.
[105] Pedasa Batı Nekropol, Mezar Platformu 6 (MP 6) gömü çukurunda GH III C Orta/Geç evresine ait Miken seramiği ele geçmiştir (Diler et al., 536-538, 546 Res. 9a-b).
[106] Mee 1978; Mountjoy 1998: 53; Benter 2010: 344-346.
[107] Mountjoy 1998: 53.
[108] Mountjoy 1998.
[109] Mountjoy 1998: 53-54.
[110] Rodos'ta ürettiği özgün Ahtapot Stil'de üzengi kulplu kaplar üretilmiştir (Vlachopoulos ve Georgiadis 2014: 352).
[111] Iasos III yerleşim seramikleri GH II B ve III C seramikleri geniş bir alana yayılmıştır (Mountjoy 1998, 36).
[112] Güneybatı Anadolu'da yer alan ve MÖ yaklaşık 1470/50'den itibaren Miken kültür özellikleri sunan Miletos'ta Miken veya Miken etkili GH III B-C buluntuları MÖ yaklaşık 1320/1300-1050/1100 tarihini vermektedir (Gorman 2001: 23).
[113] Miletos yerleşiminin 1.5 km güneyinde Miken mezarlığı olarak tanımlanan 11 oda mezardan oluşan Değirmentepe'de de GH III B-C seramiği tespit edilmiştir (Gorman 2001: 26).
[114] Boysal 1985; Özgünel 1983.
[115] Vlachopoulos ve Georgiadis 2014: 341.

Mountjoy bu fenomeni akültürasyon süreci ile ilişkilendirir[116]. Mountjoy, Güneybatı Anadolu Değirmentepe ve Müsgebi mezarlarında açık kapların, Rodos ve Kos'ta kapalı kapların yaygın olması ve ölülerin yatış pozisyonundaki farklılıkların yeni bir kültüre işaret etmekten ziyade Miken kültüründen adaptasyon sonucu "hybrid" bir kültür oluştuğunu ileri sürmektedir[117]. Homojenliğin ya da "*koine*"nin kırılması Kiklad Adaları (Paros, Siphnos ve Tenos) özelinde de gözlemlenir[118]. hem kendi aralarında hem de Kıta Yunanistan ile paralellik açısından farklılıklar görülür[119].

Batı Anadolu özelinde: İzmir Körfezi'nin güneybatısında yer alan Liman Tepe höyüğünün GTÇ II.1 yapı katında, GH III C dönemine tarihlenen dikdörtgen planlı büyük yapılarda Miken etkinliğinin arttığına işaret eden Miken seramiği tespit edilmiştir[120]. "Pithoslu yapı" olarak adlandırılan GH III C yerleşim konteksti içinde yer alan yapıdan bir Miken krateri Kıta Yunanistan Kokrakou GHIII C Erken, Pisaskion, Iria, Lefkandi GH III C Orta ve Perati mezarlığı ile Tragana GH III C Geç ile karşılaştırılmıştır[121]. Seramik üzerinde yer alan kuş figürü ve panel bezemeden dolayı GH III C Orta evresine "Doğu Ege *Koine*"si içerisinde tarihlendirilmiştir[122]. Liman Tepe'de kuyu, çöp çukuru, silo, seramik fırını kontekstlerinde de Miken seramiği ele geçmiştir[123]. GH III C evresine tarihlenen oval formlu yapının doğusunda yer alan bir yapıdan GH III C Erken ve Orta evrelere ait Miken seramiklerinin karakteristik örnekleri ele geçmiştir[124]. Bazı örneklerin kökeni için Kıbrıs'a işaret edilir[125]. Aynı yapıda saptanan bir kratere ait olabilecek kaide ise Mountjoy tarafından GH IIIC "Doğu Ege Koine"si stilinin karakteristik kap formunu olarak tanımlanmıştır[126]. Liman Tepe II.1'de GH III C ithal Miken seramiğinde düşüş, yerli Miken seramiğinde de artış gözlenirken GH III C

[116] Mountjoy 1998.
[117] Mountjoy 1998: 37.
[118] Vlachopoulos ve Georgiadis 2014 341, 348.
[119] Vlachopoulos ve Georgiadis 2014 341, 348.
[120] Liman Tepe GTÇ 3 yapı katı GH III A seramik fırınları ve yerli seramik dışında az oranda ithal Miken seramikleri verirken; 2. yapı katında ise GH III B ithal Miken seramiklerinde oransal artış gözlemlenir, seramik atölyesi ise artık işlevini yitirmiştir (Akyurt 2014: 55-56).
[121] Akyurt 2014: 59, 65; Mangaloğlu-Votruba 2015: 658.
[122] Akyurt 2014: 59, 65; Mangaloğlu-Votruba 2015: 658.
[123] Mangaloğlu-Votruba 2011: 44.
[124] Mangaloğlu-Votruba 2011: 48-50.
[125] Mangaloğlu-Votruba 2011: 48-50.
[126] Mangaloğlu-Votruba 2011: 48-50.

seramiğinin GH III A ve B2 evrelerine göre oransal olarak daha fazla olduğu belirtilmiştir[127].

Güneybatı Anadolu, Menderes'in güneyinde Büyük Menderes kolu Çine çayı yakınlarında vadinin güneyinde yer alan Çine-Tepecik höyükte tabaka II'nin iki yapı katında (1a-1b) GTÇ buluntuları höyüğün batısında kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan sur duvarına ait kare planlı kuleye bitişik depolama amaçlı kullanıldığı anlaşılan yapı tabanında yangın izleri arasında GH III B ve III C Erken ve Orta Figürlü Stil'de yerel ve ithal Miken seramikleri tespit edilmiştir[128]. Hem form hem bezeme açısından kronolojik olarak Kıta Yunanistan ve Ege Adaları GH III B-III C gelişimine paraleldir[129]. Yapıdan ele geçen Miken boya bezeli kaplar, ithal ve yerel üretim üzengi kulplu kaplar ve içi dışı boya bezeli derin kâseler ile figürlü krater parçalarıdır[130]. Günel tarafından Kıta Yunanistan örnekleri ile karşılaştırılan Çine-Tepecik GH III C Erken ve Orta aşama seramiklerini Mountjoy bazı bezeme (içe içe yarım daireler) özellikleri sebebiyle "Doğu Ege *Koine*"sinden ziyade Rodos GH III B ve C ve Naxos GH III Orta ve Geç etkili olabileceğini belirtmiştir, bu durum Çine-Tepecik'in farklı bir ticari ağ içerisinde olabileceğini de akla getirmiştir[131]. İzmir Körfezi'nin kuzeyinde Gediz Deltası'nda yer alan Panaztepe höyüğünün mezarlık alanı GH III A1-2/GH III B Miken seramiği ve Mısır skrarabeleri aracılığı ile kesin kronoloji çalışmalarına katkıda bulunmaktadır[132]. Mezar kontekstinden gelen önceki evrelere göre oransal azlığı ile dikkat çeken GH III C buluntuları için stilistik değerlendirme yapılmış ve Kıta Yunanistan (Perati-3) GH III B/C ile eşleşme kurulmuştur, mezar buluntuları niteliği ve alanın tahribatı nedeniyle kesin kronoloji sunmamaktadır[133]. Batı Anadolu'da yeni kazı verileri sunan bu

[127] Akyurt 2014: 65; Mangaloğlu-Votruba 2011: 44.
[128] Günel 2010: 39-40, 43; 2014: 246, 248; 2015.
[129] GTÇ II 1a plan vermeyen mimari kalıntılar ve Tunç Çağ sonlarına uzanan Miken seramikleri ile seviye II 1a LHIIIB1- LHIIIC (1320/1300-1100/1090) tarihlenir; GTÇ II 1b ise daha erken evredir (Günel 2010: 39-40, 43; 2014: 246, 248; 2015).
[130] Günel 2010: 39-40.
[131] Mountjoy 2015: 54.
[132] Günel 1999: 130-135.
[133] Mezarlardan ele geçen ithal Miken seramiğinin kil analizleri de Kıta Yunanistan ithallerini (Mykenai-Berbati ve Tiryns-Asine) doğrulamaktadır (Günel 1999: 136, 142, 144-145).

merkezlerin dışında Bademgediği Tepe[134], Miletos[135] merkezleri de GH III C Erken, Orta ve Geç evreye ait stratigrafi sağlayan veriler sumaktadır.

GH III C Sonrası Submiken Dönemi

Ege kronolojisinde, Geç Hellas III C dönemi ve Protogeometrik dönem arası geçiş evresi Submiken (SM) olarak tanımlanır[136]. Submiken dönemi malzemesinin tam anlamıyla tanımlanamaması nedeniyle terminolojik sorunsallar tartışılmaktadır[137]. GTÇ Lefkandi-3 sonrasında yerleşimde Orta Protogeometrik döneme kadar kronolojik boşluk yer almaktadır[138]. Dolayısıyla Lefkandi yerleşimi Submiken, Erken Demir Çağı'na geçiş süreci hakkında bilgi vermemektedir. Aslında bu sorun Submiken evresinde tüm Ege dünyasında gözlemlenir. Mykenai Sitadeli, Tiryns, Kalapodi, Asine, Korinth kazıları ile stratigrafik verilere ulaşıldığı ileri sürülür ancak Submiken evre için stratigrafi veren veriler stilistik kronoloji için kullanılamamaktadır[139]. Submiken dönemi verilerinin hemen hemen hepsi mezar buluntularıdır[140]. Kıta Yunanistan Tiryns ve Asine yerleşimlerinde Submiken seramikleri kaydedilmiştir[141]. Ancak Submiken teriminin tartışmalı olmasından dolayı araştırmacılar "Erken Demir Çağı I" ve "Son Miken" terimlerini kullanmayı tercih etmiştir[142]. Kıta Yunanistan'da tekli gömü özelliği ile Atina,

[134] Bademgediği tepe Seviye II: savunma duvarı ile ilişkili mimari tabaka GH III C seramikleri ile tarihlendirilmiştir (Meriç ve Öz 2015: 613, 616).
[135] Gorman 2001: 23; Niemeier 2007 16.
[136] Mountjoy 2001: 114.
[137] Mountjoy 2001: 28-29; Dickinson 2006: 14; Lis 2009: 203-205.
[138] Popham, Evely, Sackett 2006: 1.
[139] Stilistik incelemede yavaş tipolojik gelişim gösteren derin kaselerin yerleşimlerde mezarlara oranla daha yaygın olması stilistik kronoloji çalışmalarını etkilemiştir, aksine kap tipolojisinde hızlı gelişim gösteren kaplar (lekythos, amphoriskos) daha çok SM mezarlarında takip edilmesi GH III C Geç ve SM stilistik kronolojini kısıtlamaktadır; Lekythos ve amphoriskos oranı mezar konteksti ve LH III C ve SM ayrımı sunar; yerleşimlerde sıklıkla saptanan derin kaseler yerleşim kontekstinde yoğun ve yavaş stilistik değişim gösterdiği için kronolojik çalışmalarda yeterli katkıyı sağlamazlar (Mountjoy 2001: 114; Ruppenstein 2003: 183, 188; Dickinson 2006:13).
[140] Mountjoy 2001: 114; Ruppenstein 2003: 183, 188; Dickinson 2006:13.
[141] Asine kesintisiz veri sağlayan Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı yerleşimidir (Lis 2009: 203).
[142] Lis 2009: 203.

Kerameikos mezarlığı Submiken için en iyi tanımlanan malzemeyi sunmaktadır[143].

Submiken evre Batı Anadolu'da da mezar kontekstlerinden bilinmektedir. Güneybatı Anadolu Çömlekçi mezar buluntuları ve Batı Anadolu Kolophon GH IIIB-C tholos mezarında Submiken buluntuları saptanmıştır[144]. Kıta Yunanistan Kalapodi yerleşiminde ise Jacob-Felsch tarafından Kalapodi 13. tabaka GH III C Geç/ Lefkandi 2b-3 ile senkronize edilmiştir[145]. Kalapodi tabaka 13-15'de, GH III C ve Submiken buluntuları bir arada bulunmuş, iki dönem arasında ayırt edici bir kriter belirlenemediği için bu tabaklar "geçiş evresi" olarak tanımlanmıştır[146].

GH III C önemi mezar buluntularıyla kronolojik çalışmalara katkı sağlayan Perati-3 ile Kerameikos mezarlığı-1 Erken evre mezarları arasında görülen kısa süreli kronolojik örtüşme dikkati çekmektedir[147]. Bu örtüşme ile Geç Hellas III C ve Submiken arası geçiş kronolojisi veya Submiken evrenin varlığı konusunda şüpheleri arttırmıştır[148]. J. Rutter, Submiken malzemesini belirleyemediği için Submiken dönemi "SM mezarları" terimini kabul etmiştir[149]. Mountjoy ise Kerameikos buluntularını inceledikten GH III C Geç olarak tanımlamıştır[150]. Ruppenstein'e göre Kerameikos buluntuları içerisinde aynı mezardan gelen iki kap arasında stilistik farklar olmasından kaynaklı Submiken teriminin kullanımını yerinde bulur[151]. M. Jacob-Felsh ise GH III C dönemi ve Submiken döneminin aynı evre olduğunu ileri sürer[152]. Dickinson'ın aktarımına göre Frizell Submiken yerine "Son Miken" terimini

[143]Kerameikos dışında Salamis Arsenal mezarlığı, Lefkandi Skoubris mezarlığında da Submyken evresi izlenmiştir (Mountjoy 2001: 29, 14; Ruppenstein 2003:183).

[144]Boysal 1985; Özgünel 1983; Mountjoy 2001: 176; Kelder 2004-2005: 59.

[145] Lis 2009: 204.

[146] Lis 2009: 204.

[147] Ruppenstein 2003: 183-184.

[148] Ruppenstein (2003: 183-184), bu sorunsalın kaynağının aslında "metodolojik" problemlerden ileri geldiğini ve "*iki farklı seramik stilinin aynı zamanda kullanımda olabileceğini*", "*stildeki farklılıkların kronolojik sonuçlarla açıklanması gerekmediğini*" belirtmiştir "*Eğer aynı stilistik grup aynı kontekste bulunuyorsa kronolojik aşamaları temsil edebilir*" ayrıca Miken seramiğine seramik stillerinin hâkim olmasını eleştirmiştir.

[149] Mountjoy 1986: 194; Ruppenstein 2003: 184; Lis 2009: 203-205.

[150] Bu noktada Rutter Evre 5 Erken ile Mountjoy GH III C Geç; Rutter Evre 5 Geç ile Mountjoy SM eşleşir (Mountjoy 1986: 194; 2001: 29; Ruppenstein 2003: 184-185).

[151] Bodur gövdeli, dar ağızlı, omuzda küçük konsantrik yarım daireler, Miken geleneği çiçek bezeme Perati (GH III C Geç) örnekleri ile örtüşür (Ruppenstein 2003: 187-188, 191).

[152] Ruppenstein 2003: 185.

tercih eder[153]. Lis ise Submiken teriminin terkedilmesinden veya bu evrenin yerleşimlerde aranmasından yanadır[154]. Submiken saptanan yerleşimlerde seramiklerin kapalı kontekstte saptanamamasından dolayı bu sorunsal devam etmektedir[155]. Submiken dönemi periyodik olarak Erken Protogeometrik dizilimi içeresinde de yer aldığı için bir "geçiş evresi" olarak görülmesi güncel olarak güçlü bir yaklaşımdır[156]. Kerameikos mezarlığı (IV), Submiken evresinden Protogeometrik döneme veya Erken Demir Çağı'na geçiş anlamada önemli veriler sunmaktadır[157].

Geç Hellas III C Dönemi Sorunsalı

"Saraylar Sonrası Dönem" GH III C yerel üretim Miken seramiğini üreten toplulukların etnik kimliği üzerinden dönemin politik yapısı araştırılır. Miken seramiğinin özellikle Batı Anadolu'da varlığı ile ilgili çeşitli hipotezler geliştirilmiştir. Merkezi devletlerin çöküşünden sonra da Miken buluntuları veya Miken etkili buluntular (GH III C ve Submiken döneminde) yoğun şekilde Anadolu kıyılarına ulaşmıştır. Her ne kadar eldeki arkeolojik veriler kısıtlı olsa da Anadolu'nun kıyı şeridinde güçlü bir Miken kültürü etkisi göz ardı edilemez. Gates, Miken seramik varlığını modellerle açıklar: (a) *Kolonizasyon Modeli* "göç teorisi"ni ileri sürer: Önce çeşitli sebeplerle (savaş, doğal felaketler) Minos sonra Miken halklarının çeşitli bölgelere yerleşmesi ve kendi seramiğini üretmesi olarak açıklanabilir[158]; (b) *Öykünme/İmitasyon Modeli*: yerel insanların ister beğeni ister ihtiyaçtan öykünerek Miken seramiğini taklit etmesidir[159]; (c)*Yerli/ Özgün Doğu Miken Modeli*: Miken kültürü Batı Anadolu ve güney Yunanistan kökenlidir ve aynı kültür paylaşılmaktadır[160]. *Akültürasyon Modeli*: yerel özellikler ile Miken özelliklerinin adaptasyonu ile hybrid üretilen kültürü ifade eder, Mountjoy bu modeli GH III C "Doğu Ege *Koine*"si "Aşağı Arayüz" özellikle Miletos buluntularına uyarlamıştır[161]. Gates, Miken seramiklerinin sadece Mikenlilerle

[153] Dickinson 2006: 14.
[154] Lis 2009: 216.
[155] Lis 2009: 216-217.
[156] Lis 2009: 203.
[157] Kerameikos mezarlığı (IV) seramiklerini değerlendiren araştırmacıların kronolojik değerlendirilmeleri Ruppenstein tarafından özetlenmiştir (Ruppenstein 2009: 327-328, 331).
[158] Gates 1995: 293.
[159] Gates 1995: 293.
[160] Gates 1995: 293.
[161] Mountjoy 1998: 51, 54-60; 2015.

değil, Mikenli olmayan üreticilere de işaret edebileceğini dolayısıyla etnik grup anlamı taşımadığını ifade etmiştir[162].

Miken seramiğinde değişim 50-100 yıllık zaman içerisinde aşamalı olarak gerçekleşmiştir[163]. Mountjoy'a göre seramik, politik durumun bir göstergesi olmasa da politik manzara ile eşleşmesini sağlamıştır. Hitit kralı II. Murşili döneminde Batı Anadolu'da başkenti Apasa (Ephesos?) olan Arzawa Krallığı'nın GH III B döneminde parçalanmasının ardından bölgede bölünmüş güçler oluşmuş, Aḫḫiyava krallığı[164] bu durumdan faydalanarak kuzeye doğru genişlemiştir[165]. Bu politik durum GH III C döneminde artarak etkisini göstermiş ve "Doğu Ege *Koine*"sini oluşturmuştur[166]. GH III C'de "Doğu Ege *Koine*" bölgesi içerisinde "aşağı arayüz" alanı yaygın homojen GH III C Erken ve Orta yerel seramik özellikleri ile Aḫḫiyava krallığı olarak yorumlanmıştır[167]. Kendine özgü kap tipi ve bezemesi olan bu Miken etkili seramik grubu politik teoriye uygun olarak kuzeye "merkezi arayüz" alanına doğru yayılmıştır[168]. Doğu Ege GH III C seramiğinin GH III B seramiğinden gelişmiş olması ve yerel özellikler sergilemesi, GH III B döneminde buralarda yaşayan sakinlerin devamlılığının göstergesi olarak kabul edilir[169]. Böylece Mountjoy, GH III C fenomenine bir kesinti ya da göç olayı olarak değil, devamlılık olarak değerlendirmektedir. Hitit otoritesinin çöküşüyle Aḫḫiyava parçalı bir güç olsa da Batı Anadolu, özellikle Güneybatı Anadolu ve yakın adalarda etki alanı yaygınlaşmıştır. Ancak Rodos ve Girit adaları arasında benzerlik "Doğu Ege Koine"si tanımında farklılık göstermiştir: Politik olarak Minos etkili ve Aḫḫiyava bölgesinden kopuk özellikler sergilemektedir[170]. GH III C dönemi sonlarına doğru ise Miken seramiklerinde yerel üretim özelliklerin yoğunlaşması ile bölgesel farklılıklar sunan seramiklerde de artış

[162] Gates 1995: 290.
[163] Mountjoy 2001.
[164] Mountjoy'a göre Batı Anadolu sahil şeridi ve Rodos merkezli kıyı adaları (Mountjoy 1998: 50). Ayrıca Ahhiyawa lokalizasyonu tartışmaları için bkz. Çapar 1981: 392; Ünal 1991; Gates 1995; Bryce 2006; Dickinson 2006; Steiner 2007; Georgokopoulos 2012; Kelder 2012; Hawkins 2015.
[165] Mountjoy 1998: 45, 47-48, 51.
[166] Merkezler: Kos, Kalymnos, Astypalaia, Chios, Miletos, İasos, Panaztepe, Liman Tepe, Bakla Tepe, Kadıkalesi, Pilavtepe (Mountjoy 1998: 51; 2014: 40, 42).
[167] Mountjoy1998: 60.
[168] Mountjoy 1998: 60.
[169] Mountjoy 1998: 60.
[170] Mountjoy 1998: 63.

olmuştur[171]. Merkezi otorite çökünce her bölge yeni ve bağımsız bir ticaret ağı kurmuş olabilir.

Iakovidis, GH III C seramiğinde görülen yerel farklılıkların gereğinden fazla abartıldığını ileri sürer, bu farklı GH III C seramiğini "*barış ve zenginlik ortamının sona erdiğinin işaretçisi* "olarak tanımlar. Artık etkin merkezi hâkimiyetlerin dönemi yerini "*parçalanma/çözülme*", bölünme ve "*çöküş*" dönemine bırakmıştır[172]. Fakat bu dönem içerisinde de bölgeler arası etkileşim devam etmiştir[173].

Benzer şekilde, Batı Anadolu'nun Hitit sonrası ve Kıta Yunanistan'ın Miken Kültürü sonrası merkezi otoriteden yoksun olması daha yerel özellikler gösteren belirli bir standartı sunmayan seramiklerin nedeni olabilir. Kelder, GH III C'de Miken dünyası ile Batı, Güneybatı Anadolu arasında Hitit baskısı sonrasında daha özgür bir ticari ortamın olabileceğine dikkat çekmiştir[174].

Sonuç

Akdeniz havzasında, Geç Tunç Çağı'nın sonuna doğru "Miken Saraylar Sistemi" olarak adlandırılan ticari ve kültürel ilişkiler ağının çöküşünün ardından bir değişim sürecini başlamıştır. Bu süreci temsil eden en güvenilir arkeolojik malzeme olan Geç Hellas III C seramiği genel hatları ile bu çalışmada ele alınmıştır. Literatür çalışması kapsamında yayın ve konulara sınırlı olarak yer verilebilmiştir.

Araştırmacılar tarafından Batı ve Güneybatı Anadolu GH III C Miken seramik buluntularının, Kıta Yunanistan ile paralellik kurulan rölatif kronoloji ile korelasyonu yapılmıştır. Bölgesel kronolojik kurgudan ziyade Kıta Yunanistan ve Ege adaları kronolojisi belirleyici olmuştur. Değişim ve geçişin en önemli tanımlayıcısı seramiklerdir. GH III C dönemi seramiğinde gözlenen değişiklikler geçiş evresi öncesinde Miken etkisi gösteren merkezlerde de takip edilmiştir. Geç Hellas III C Erken evrelerinde gözlemlenen homojen özellikler dönemin sonlarına doğru bölgesel farklılıklar veya çeşitlilikler de içermeye başlamıştır[175]. Değişim birde bire değil belirli bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Kronoloji çalışmaları sonucunda GH III C Erken ve Orta evrenin Geç evreden daha uzun süreli olduğu düşünülmektedir. GH III C

[171] Mountjoy 1986: 134.
[172] Iakovidis 2003b: 248.
[173] Iakovidis 2003b: 248-249.
[174] Kelder 2004-2005: 52.
[175] Mountjoy 2001.

dönemi özelinde en iyi tanımlanan malzeme grubu GH III C Orta Figürlü Stildir. Bu evre Mountjoy tarafından GH III C Geç "Ege Koine" malzemesi olarak tanımlanmıştır [176]. GH III C sonu için ortak bir tarih verilememektedir. Submiken evre MÖ 11. yy ortasına tarihlenebilmektedir.

GH III C dönemi Miken seramiğinde gözlenen değişim ile GTÇ-EDÇ geçişi, seramik üretiminde ortaya çıkan değişikliklerle anlamlandırma çalışılması yaygın bir yöntemdir. Sonuçta GH III C evresi insan hareketliliğinin ve dolayısıyla bilgi ve beğenisinin ve materyalin sürekli hareket halinde olduğu, taşındığı bir evreyi temsil etmektedir. GH III C'de her bölgenin kendi içerisinde materyal kültüründe farklılıkları ve benzerlikleri barınmasından daha doğal bir sonuç olamazdı. "*Koine"*, "*yerellik*", "*bölgesellik*" ve "*hybrid*" terimlerinin adapte edildiği GH III C dönemi açısından her bölge için stratigrafik veri veren yerleşimlerin rolünün ne derece gerekli olduğu ortadadır.

Araştırmacılar tarafından Ege kronolojisi özelinde uzlaşılamayan Submiken ve Submiken'den Protogeometrik döneme geçiş evresi genel kronoloji de Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçiş evresini temsil etmektedir. Makedonya, Kastanas yerleşiminde yapılan disiplinler arası tarihlendirme çalışması geçiş evresi için en güncel kesin kronoloji çalışmasıdır.

Kronoloji çalışmaları, anlamlandırma/tanımlama, açıklama, yayınlama konusunda GH III C dönemi ve ilgili olarak SM/PG "geçiş evresi" üzerine yapılan yeni araştırmalar sistemli kazı ve çalışmalara ihtiyaç duymaktadır.

[176] Mountjoy 1998.

KAYNAKÇA

Akyurt, A. 2014. "An Example of Mycenaean Pictorial Pottery: Crater from Liman Tepe" İçinde: N., Çınardalı-Karaaslan, A. Aykurt, N. Kolankaya-Bostancı ve Y. H. Erbil, eds., *Armağan Erkanal'a Armağan, Anadolu Kültürlerine Bir Bakış / Compiled in Honor of Armağan Erkanal, Some Observation on Anatolian Cultures*. Ankara: Hacettepe UP, 29-73.

Benter, M. 2010. "Milas'taki Pilavtepe Miken Oda Mezarı," *Belleten* LXXIV (270): 343-350.,

Benzi, M. 2013. "The Southeast Aegean in the Age of the Sea Peoples." İçinde: A., E., Killbrew, G., Lehmann, eds., *The Philistines and Other "Sea Peoples" in Text and Archaeology*. Atlanta, Georgia: Society of Biblical Literature, 509-542.

Boysal, Y. 1985. "Einige neue Gefasse der Dark Ages aus Karia." İçinde: M., Kandier, et al.,eds., *Lebendiges Altertums Wissenschaft*. *Festgabe zur Vollendung des 70*. *Lebenjabres von Herman Vetters*. Wien, 16-18.

Bryce, T. 2006. *The Trojans and Their Neighbours*. London and New York: Routledge.

Çapar, Ö. 1981. "Aḫḫiyava Sorunu," *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 25 (14): 387-413.

Desborough, V. R. d'A. 1964. *The last Mycenaeans and their successors*. *An archaeological survey c.1200-c.1000 B.C*. Oxford: Clarendon Press.

Dickinson, O. 1994. *The Aegean Bronze Age*. Cambridge: Cambridge UP.

-----. 2006. *The Aegean from Bronze Age to Iron Age*. *Continuity and change between the twelfth and eighth centuries BC*. New York: Routledge.

Diler, A., Özer, B., Bulut, H., Gümüş, Ş., Adıgüzel, G., Kasar, Ö., Eryılmaz, A. S. Ve Çur, M. 2013. "Pedasa 2011-2012," *Kazı Sonuçları Toplantısı* (35) 3: 530-547.

French, E. 2007. "Late Helladic III C Middle at Mycenae." İçinde: S. Deger-Jalkotzy ve A. E. Bächle, eds., *LH III C chronology and synchronisms II, LH III C Middle: proceedings of the international workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th, 2004*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 174-187.

-----. 2009. Mycenae: Lh III C Late: What Little There Is." İçinde: S. Deger-Jalkotzy ve A. E. Bächle, eds., *LH III C chronology and synchronisms*

III: LH III C Late and the transition to the early iron age: proceedings of the International workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th, 2007. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 151-161.

-----. 2014. "Changing Patterns in the Contacts between Anatolia and the Aegean World in the Second Millennium BC." İçinde: N. Çınardalı-Karaaslan, A. Aykurt, N. Kolankaya-Bostancı ve Y. H. Erbil, eds., *Armağan Erkanal'a Armağan, Anadolu Kültürlerine Bir Bakış / Compiled in Honor of Armağan Erkanal, Some Observation on Anatolian Cultures*. Ankara: Hacettepe UP, 239-242.

Furumark, A. 1972. *Mycenaean Pottery II Chronology*. Stockholm: Svenska Instituteti Athen.

Gates, C. 1995. "Defining Boundaries of a State: The Mycenaeans and their Anatolian Frontier", *Aegeum* 12: 290-298.

Georgakopoulos, K. 2012. "Minoan-Anatolian Relations And The Aḫḫiyava Question: A Re-Assessment Of The Evidence." *TALANTA* XLIV: 137 – 156.

Gorman, V., B. 2001. *Miletos, The Ornament of Ionia: A history of the city to 400 B.C.E.* Ann Arbor: Michigan UP.

Günel, S. 1999. *Panaztepe II: M.Ö. bine tarihlendirilen Panaztepe seramiğinin batıAnadolu ve Ege arkolojisindeki yeri ve önemi = Die keramik von Panaztepe und ihre bedeutung für westkleinasien und die Ägais im 2. jahrtausend*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

-----. 2010. "Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) plain, southwest Anatolia: the evidence from Çine-Tepecik." *Anatolian Studies* 60, 25-49.

-----. 2014. "MÖ 2. Binde Çine-Tepecik Yerleşmesinin Batı Anadolu Arkeolojisindeki Yeri ve Katkıları." İçinde: N. Çınardalı-Karaaslan, A. Aykurt, N. Kolankaya-Bostancı ve Y. H. Erbil, eds., *Armağan Erkanal'a Armağan, Anadolu Kültürlerine Bir Bakış /Compiled in Honor of Armağan Erkanal, Some Observation on Anatolian Cultures*, Ankara: Hacettepe UP, 243-256.

-----. 2015. "Çine-Tepecik: New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia." İçinde: N. Chr. Stampolidis, Ç. Maner, K. Kopanias, eds, *NOSTOI. Indigenous Culture, Migration, Integration in the*

Aegean Islands, Western Anatolia during the Late Bronze Age-Early Iron Age. İstanbul: Koç UP, 607-626.

Hawkins, J. D. 2015. "The Political Geography of Arzawa (Western Anatolia)." İçinde: N. C. Stampolidis, Ç. Maner and K. Kopanias, eds., *NOSTOI. Indigenous culture, migration and integration in the Aegean Islands and western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age. Proceedings of an international symposium held at the Koç Research Center for Anatolian Civilizations, Istanbul, March 31-April 3 2011*. İstanbul: Koç UP, 15-35.

Iakovidis, S. 2003a. *"Late Helladic III C at Perati." İçinde: S. Deger-Jalkotzy ve M. Zavadil, eds., LH IIIC Chronology and Synchronisms: workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th, 2001*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 125-130.

-----. 2003b. *"Late Helladic III C an Overwiev." İçinde: Deger-Jalkotzy ve M. Zavadil, eds., LH IIIC Chronology and Synchronisms: proceedings of the Internationalworkshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th, 2001*.Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften,247-249.

Knapp, A. B. ve Manning, S. W. 2016. "Crisis in Context: The End of the Late Bronze Age in the Eastern Mediterranean." *American Journal of Archaeology,* 120(1), 99-149.

Kelder, J. 2004-2005. "Mycenaeans In Western Anatolia." *TALANTA* XXXVI-XXXVII: 49-86.

-----. 2012. "Aḫḫiyava And The World Of The Great Kings: A Re-Evaluation Of Mycenaean Political Structures," *TALANTA* XLIV: 41 – 52.

Lis, B. 2009. "The Sequence Of Late Bronze / Early Iron Age Pottery From Central Greek Settlements – A Fresh Look At Old And New Evidence." İçinde: S. Deger-Jalkotzy ve A. E. Bächle, eds., *LH III C Chronology and Synchronisms III: LH III C Late and the transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th, 2007*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 203-233.

Mangaloğlu-Votruba, S. 2011. "Liman Tepe'de Geç Hellas IIIC dönemi." *Anadolu/Anatolia* 37: 43-73.

-----.2015. "Liman Tepe during the Late Bronze Age." İçinde: N. C. Stampolidis, Ç. Maner, K. Kopanias,eds., *NOSTOI. Indigenous Culture,*

Migration, Integration in the Aegean Islands, Western Anatolia during the Late Bronze Age-Early Iron Age.İstanbul: Koç University Press, 647-668.

Mee, C. 1978. "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millenium B.C." *Anatolian Studies* 28: 121-156.

Meriç, R., ve Öz, A., K. 2015. "Bademgediği Tepe (Puranda) Near Metropolis." İçinde: N. C. Stampolidis, Ç. Maner ve K. Kopanias, eds., *NOSTOI. Indigenous culture, migration and integration in the Aegean Islands and western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age. Proceedings of an international symposium held at the Koç Research Center for Anatolian Civilizations, Istanbul, March 31-April 3 2011*. Istanbul: Koç UP, 609-626.

Mountjoy, P.A. 1986. *Mycenaean Decorated Pottery: A Guide to İdentification*. Göteborg: Paul Aströms Förlag.

-----. 1998. "The East Aegean-West Anatolian interface in the Late Bronze Age: Mycenaeans and the kingdom of Aḫḫiyava." *Anatolian Studies* 48: 33-67.

-----. 2001. *Mycenaean Pottery An Introduction*. Oxford: Oxford UP.

-----. 2007. "A definition of LH III C Middle." İçinde: S. Deger-Jalkotzy ve M. Zavadil, eds., *LH III C chronology and synchronisms II, LH III C Middle: proceedings of the international workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th, 2004*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 221-242.

-----. 2009. "LH III C Late: an East Mainland - Aegean koine." İçinde: S. Deger-Jalkotzy ve A. E. Bächle, eds., *LH III C chronology and synchronisms III: LH III C Late and the transition to the early iron age : proceedings of the International workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th, 2007*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 289-312.

-----.2015. "The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: some aspects arising from the pottery." İçinde: N. C. Stampolidis, Ç. Maner ve K. Kopanias, eds., *NOSTOI. Indigenous culture, migration and integration in the Aegean Islands and western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age. Proceedings of an international symposium held at the Koç Research Center for Anatolian Civilizations, Istanbul, March 31-April 3 2011*. Istanbul: Koç University Press, 37-80.

Niemeier, W.-D. 2007. "Milet von den Anfängen menschlicher Besiedlung bis zur Ionischen Wanderung." İçinde: C., Cobet, V. von Graeve,

W.-D., Niemeier, K., Zimmerman, eds., *Frühes Ionien Eine Bestandsaufnahme Panionion-Symposion Güzelçamlı 26. September-1*. October 1999. Mainz am Rhein: Verlag Philipp Von Zabern, 3-20.

Özgünel, C. 1983. "Batı Anadolu ve İçerlerinde Miken Etkileri." *Belleten* 47: 697-743.

Popham, M., Evely D., Sackett, H. 2006. "The site a nd its e xcavation." İçinde: Evely, D., ed., 2006. *Lefkandi IV: The Bronze Age*. *The Late Helladic IIIC settlement at Xeropolis*. Athens: The British School at Athens, 1-136.

Popham, M, Schofield E., Sherratt, S. 2006. "The Pottery." İçinde Evely, D., ed., 2006. *Lefkandi IV: The Bronze Age*. *The Late Helladic IIIC settlement at Xeropolis*. Athens: The British School at Athens, 137-231.

Ruppenstein, F. 2003. "Late Helladic IIIC late versus Submycenaean: a methodological problem." İçinde: S. Deger-Jalkotzy ve M. Zavabil, eds., *LH IIIC Chronology and Synchronisms*. *Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th, 2001*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 183-192.

-----.2009. "The Transitional Phase from Submycenaean to Protogeometric: Definition and Comperative Chronology." İçinde: S. Deger-Jalkotzy ve A. E. Bächle, eds., *LH III C chronology and synchronisms III: LH III CLate and the transition to the early iron age: proceedings of the International workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th, 2007*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 327-343.

Rutter, J., B. 2003. "Questions Addressed by Speakers at Vienna Workshop on "Late Helladic III C Chronology and Synchronisms" (7-8 May, 2001) Theoretical Issues". İçinde: S. Deger-Jalkotzy ve M. Zavabil, eds., *LH IIIC Chronology and Synchronisms*. *Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th, 2001*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 249-251.

Schofield, E.V., 2007. "Lefkandi in Late Helladic III C Middle." İçinde: S. Deger-Jalkotzy ve M. Zavadil, eds., *LH III C chronology and synchronisms II, LH III C Middle: proceedings of the international workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30th, 2004*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 301-313.

Sherratt, S.2006. "LH IIIC Lefkandi: an overview." İçinde: Evely, D., ed., 2006. *Lefkandi IV: The Bronze Age*. *The Late Helladic IIIC settlement at Xeropolis*. Athens: The British School at Athens, 303-309.

Steiner, G. 2007. The case of Wilusa and Aḫḫiyava." *Bibliotheca Orientalis* 64, 590-611.

Ünal, A. 1991. "Two peoples on both sides of the Aegean: did the Achaeans and the Hittites know each other?" *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan* 4, 16-44.

Vlachopoulos, A. ve M. Georgiadis, 2014. "The Cyclades and the Dodecanese during the post-palatial period: heterogenous development of a homogenous culture." İçinde: N. C. Stampolidis, Ç. Maner ve K. Kopanias, eds., *NOSTOI*. *Indigenous culture, migration and integration in the Aegean Islands and western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age*. *Proceedings of an international symposium held at the Koç Research Center for Anatolian Civilizations, Istanbul, March 31-April 3 2011*. Istanbul: Koç UP, 337-367.

Weninger, B., ve Jung, R. 2009. "Absolute Chronology Of The End Of The Aegean Bronze Age." İçinde: S. Deger-Jalkotzy ve A. E. Bächl, eds., *LH III C Chronology and Synchronisms III: LH III C Late and the transition to the Early Iron Age*. *Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th, 2007*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 373-416.

Yasar-Landau, A. 2003. "The Absolute Chronology of the Late Helladic III C Period: A View ffrom the Levant." İçinde: S. Deger-Jalkotzy ve M. Zavabil, eds., *LH IIIC Chronology and Synchronisms*. *Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th, 2001*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 235-244.

Warren-Hankey Tunç Çağ Ege kronolojisi (1989) sonrasında	
GH III C Erken	MÖ 1185/1180-1165
GH III C Orta	MÖ 1165-1100
GH III C Geç	MÖ 1100-1065

Tablo 1: Warren-Hankey Tunç Çağ Ege kronolojisi (Iakovidis 2003b: 249, yeniden).

Tirynis-Aşağı Şehir (Mimari Evreler/Düzlemler) (Podzuweit 2007)	**Tell Kazel, Ugarit (Tarihi ve Arkeolojik Veriler) (Jung 2008)**	**İtalya, İsviçre (Dendrokronoloji ve Karbon 14)**	**Kastanas (Karbon 14)**	**Öneri (MÖ)**
1.tabaka III B Son (Saray tahribat tabakası)	Yaklaşık1197/75 III C tahribatı erken başlangıcı		Seviye 15 (III B Developed/Gelişmiş ve Son)	-1210/00
1.tabaka III C Erken			Seviye 14b ve 14a	1210/00-GH C Erken
2.tabaka III C Erken			1180/70 başlangıç Seviye 13 (Hala III C Erken?)	-1170/60
1.tabaka III C Developed/Gelişmiş				1170/60-GH III C Developed/Gelişmiş
2.tabaka III C Developed/Gelişmiş				-1150/40
1.tabaka III C Advanced/İleri				1150/40-GH III C Advanced/İleri
2.tabaka III C Advanced/İleri			1130/20 başlangıç Seviye 12 (III C Advanced/İleri içinde)	
3.tabaka III C Advanced/İleri				-1100
1.tabaka III C Geç				1100-1085/80 GH III C Geç

1.tabaka Submiken		-1070/40 Son Tunç Çağ 2/Submiken		1085/80 – 1070/40 Submiken
				1070/40-1000 EPG
			Yaklaşık1000 başlangıç Tabaka 11 (OPG)	
			Tabaka 10 10.yüzyıl ortası boyunca (GPG)	

Tablo 2: GTÇ-EDÇ Kesin Kronoloji (Weninger ve Jung 2009: Fig. 14, yeniden).

Mountjoy, GH III C Kronolojisi	
GH III B2 (geçiş)	MÖ 1210
GH III C Erken	MÖ 1200-1190
GH III C Orta	MÖ 1190-1100/ 1070
GH III C Geç	MÖ 1100/ 1070- 1050/ 1030
Submiken	MÖ 1020/00

Tablo 3: Mountjoy GH III C Kronolojisi (1998: 46, Tablo 1; 2001: 4, Tablo 1, yeniden) tarafından verilen iki kronoloji kombinasyonu.

Iakovidis, Perati Kronolojisi	
Perati I (GH III C Erken)	MÖ 1190/1185-1165/1160
Perati II (GH IIII C Orta)	MÖ 1165/1160-1100
Perati III (GH IIII C Geç)	MÖ 1100/1075

Tablo 4: Perati mezarlığı kronolojisi (Iakovidis 2003a: 130, yeniden).